

szerződések tekintetében kérdés, meddig tudnak az egyetemek lépést tartani az évről évre növekvő előfizetési díjakkal. Ezzel szemben a tudósok számára egyre elfogadhatóbbá válik kutatási eredményeik szabad hozzáférésű folyóiratokban való közzététele. Nem kétséges, hogy a virtuális könyvtár irányába mutató trendek folytatódnak,

ugyanakkor a közvetítőkre még egy ideig szükség lesz.

/GOODIER, Rose-DEAN, Elaine: Changing patterns in interlibrary loan and document supply. = Interlending & Document Supply, 32. köt. 4. sz. 2004. p. 206-214./

(Viszocsek Eszter)

Docusend integrált dokumentumküldő brókerszolgálat

A dokumentumküldés környezete jelentősen megváltozott az elmúlt évtizedben. Ez a változás számos tényező együttes hatásának köszönhető, beleértve:

- a folyóiratok elektronikus változatának növekvő elérhetőségét és használatát;
- a „nagy üzlet” (big deal) jellegű vállalkozásokat, amelyekben a kiadók csomagokban kínálják folyóirataikat a könyvtáraknak vagy a könyvtári csoportoknak;
- egyre több anyag elérhetővé válását harmadik felet jelentő elektronikus szolgáltatókon keresztül, vagy a kiadók saját adatbázisaiban;
- az elektronikus nyomtatható dokumentumok (e-prints) és ezek tárolóhelyeinek megjelenését;
- a nyomtatott folyóiratok teljes digitalizálását.

A fenti jelenségek hatásait még mindig vizsgálják: például az elektronikus elérhető folyóiratok számának növekedése valamilyen összefüggést mutathat a dokumentumszolgáltatás csökkenésével, ugyanakkor egyelőre nem ismert, mennyire tekinthető állandónak a hozzáférés jelenlegi szintje, milyen irányba fejlődnek a fent említett kezdeményezések. Mindennek ellenére a dokumentumszolgáltatás a könyvtári irányításban a technológiai fejlődés és a nemzetközi szabványok által egyik legkevésbé érintett terület maradt.

Az Egyesült Királyságban a *Docusend* projekt indításakor, 2001-ben a British Library dokumentumszolgáltató részlege mintegy 10%-os visszaesést tapasztalt. A tendencia folytatását egy 2004. évi jelentés azzal igazolja, hogy a felsőoktatási szektorban a visszaesés öt év alatt egyharmadot tett ki. A *Docusend* projektnek éppen az volt a célja, hogy felmérjék annak hatását, amikor a cikkmásolatok rendelését a felhasználó egy lépésben tudja megtenni (one-stop document delivery service). A projektet a Közös Információs Rendszerek Bizottsága (Joint Information Systems Committee = JISC) három évre hirdette meg. 2001 áprilisában indult,

egy féléves leállás miatt azonban csak 2004 októberében fejeződött be. A tervek szerint a *Docusend* projektet három másik projekthez kellett illeszteni (ZBLSA, Xgrain és Zetoc), együtt alkották volna a Csatolt Programot (Join-Up Programme). Mindez a JISC Közös Információs Környezetre (Common Information Environment = CIE) épült. A *Docusend* tehát része volt a CIE teljes stratégiájának. A projekt elérte a kitűzött célt, menet közben azonban számos, előre nem látható technikai és egyéb problémát kellett megoldani.

A Docusend célkitűzései

A projekt dokumentumaiban az alábbi célokat fogalmazták meg:

- különböző dokumentumküldő szolgálatok integrálása egy, a felhasználók számára átlátható szolgáltatássá;
- a felhasználók számára lehetővé kell tenni, hogy meg tudják választani a szolgáltatás módját, és meg tudják adni rendelési előírásaikat;
- a rendszer vizsgálja meg, hogy a felhasználó kérése teljesíthető-e, és ha igen, akkor milyen módon;
- a *Docusend* támogatni fogja és megalapozza a különböző adatbázisokban történő keresést, összekötve a dokumentumkérést számos már működő (vagy a jövőben induló) JISC kezdeményezéssel.

Módszerek

A projektet egy operatív bizottság (steering committee) és egy irányító bizottság (management committee) vezette. Előbbi a politikai kérdésekkel, utóbbi a napi problémákkal foglalkozott. Az eredeti projektdokumentáció majdnem 60 oldalt tett ki, 12 munkacsomagot tartalmazott. Ezek mindegyikében meghatározott feladatok és leírások, kezdő és záró

határidők voltak. Ez a 12 csomag jelentette a projekt módszertani anyagait.

A Docusend eredetileg a LAMDA szolgáltatás (az Egyesült Királyság egyetemeinek dokumentum-szolgáltató rendszere a részt vevő könyvtárak állományából) tapasztalataira épült, felhasználva közös katalógusát. A rendszert a LAMDA-ban szerepet vállaló könyvtárakra konfigurálták, és ezek a könyvtárak tesztelték. Az elképzelés szerint, ha a Docusend ebben a körben működik, akkor bővíteni lehet a LAMDA-n kívüli könyvtárakra, amelyek inkább a kereskedelmi dokumentumszolgáltatókat és a portálokat vették igénybe.

A Docusend technikai hátterét a Fretwell-Downing Informatics (FDI) cég szolgáltatta, virtuális dokumentumcserélő (virtual document exchange = VDX) szoftverjük alkalmazásával. A személyi irányításhoz a tervek szerint egy projektmenedzserre és egy műszaki irányító szakemberre volt szükség. Ez utóbbi helyett az FDI-nél volt egy vezető, aki a szolgáltatást felügyelte. Ez azonban nem helyettesítette a Docusend részéről szükséges szakembert.

Alkalmazásba vétel

A projekt első 9 hónapjában helyére kerültek a szükséges berendezések és szoftverek. Az EDINA-val (*Edinburgh Data and Information Access* = Edinburgi Adat- és Információelérési rendszer) történt megegyezés alapján nála helyezték el a szervert, és helyezték üzembe 2001 októberében. 2002 januárjában három intézet elkezdte a tesztelést, szoftverproblémák miatt azonban ez abbamaradt, és a többi LAMDA-könyvtár munkatársai csak az újraindítás után vettek részt a képzésben. A kieső időben tárgyalásokat folytattak az FDI vezetőivel a rendszer használatáról és a fizetés módjáról. Ennek a megállapodásnak fontos eredménye volt, hogy az FDI a ZPORTAL nevű termékét is rendelkezésre bocsátotta, amelyben egy linkfeloldó (openURL resolver) is működik. Ez a felhasználó számára azt a lehetőséget nyújtja, hogy ha a keresett cikket nem találja egyik szolgáltató könyvtárban sem, akkor a bibliográfiai adatokat el tudja küldeni a ZPORTAL-ra mint egy nyílt URL-t. A ZPORTAL pedig megtalálja a forrást, ahonnan térítés ellenében a cikk másolata kérhető, vagy eljuttatja a kérést a DocFind modulba. A megrendelő státusától és engedélyezett lehetőségeitől függően a kérést a rendszer azonnal feldolgozza, vagy „függőre” teszi, amíg a felhasználó helyi do-

kumentumszolgáltató részlegétől megjön az engedély.

A Docusend rendszer egyik kulcsfontosságú követelménye volt, hogy a felhasználó úgy is tudjon dokumentumot rendelni, hogy nem ismeri a lelőhelyet. Ekkor a program sorba állítja a lehetséges szolgáltató könyvtárakat, figyelembe véve a különböző tényezőket. Bár a LAMDA-könyvtárakban a dokumentumszolgáltatással foglalkozó munkatársak szerették volna ellenőrzésük alatt tartani a rendeléseket, hogy azok ne kerüljenek kereskedelmi szolgáltatókhoz, megértették, hogy ez eredménytelen vagy nehézkes.

A projektben részt vevő könyvtárak bővítésekor a Brit Orvostudományi Egyesület (British Medical Association = BMA) könyvtárát és a Királyi Kémiai Társaság (Royal Society of Chemistry = RSC) könyvtárát keresték meg. A választás azért esett ezekre a könyvtárakra, mert jelentős szakirányú állományuk van, és megbízható dokumentumszolgáltatóként ismerték őket. Utóbb azonban kiderült, hogy ezekben a könyvtárakban az online katalógusok nem Z39.50 kompatibilisek, és külön interfészt kellett rendelni számukra, hogy a VDX-szel együtt tudjanak működni.

Az alatt az időszak alatt, amíg a BMA-val és az RSC-vel folytak a tesztelések, a szolgáltató könyvtárak köre a British Libraryvel is bővült. A BL-lel nem voltak technikai nehézségek, amit a kipróbált küldési módnak, az ARTEmail használatának tudnak be. Szerettek volna egy kereskedelmi szolgáltatót is bevonni a projektbe, ez azonban nem sikerült. A kudarc fő okát abban látták, hogy a kereskedelmi szolgáltatók a térítéses szolgáltatást részesítik előnyben a Docusend által a könyvtáraknak nyújtott privilégiumokkal szemben.

Eredmények

A projekt bizonyította a dokumentumszolgáltatási koncepció helyességét. Az FDI cég VDX és ZPORTAL szoftverjére épülő szolgáltatás arra használható, hogy a felsőoktatási és szakkönyvtárraktól, valamint a British Librarytől dokumentumokat lehessen rendelni, és a Docusend rendszernek visszaküldeni.

A projektet irányító munkacsoport számára meglepően kevés helyen alkalmazták az ISO ILL szabványt. 2003 szeptemberében a projekt igazgatója hét, könyvtári irányító rendszert szolgáltató cégtől

kérdezte meg levélben, hogy termékük tartalmazza-e az ISO ILL lehetőséget. Háromféle válasz érkezett:

- a rendszer nem tud együttműködni az ISO ILL szabvánnyal, de a közeli jövőben alkalmassá teszszik;
- vevőik vagy meg sem veszik a könyvtárközi kölcsönzési modult, vagy ha megveszik, akkor sem használják;
- miért kell egyáltalán alkalmazkodni az ISO szabványhoz, amikor a legnagyobb szolgáltató, a British Library sem használja (ez a felvetés nem jogos, mert a BL új könyvtár-irányítási rendszere már teljes mértékben alkalmas lesz az ISO ILL együttműködésre).

A projekt indításakor nem volt átfogó információ a dokumentumszolgáltatás forgalmi jellemzőiről, csak az a benyomás, hogy az Egyesült Királyságban a felsőoktatásban csökken a dokumentumkéresek száma. Ha a projektnél ez bebizonyosodik, akkor bármely működő rendszer fenntarthatósága kérdésessé válik. A JISC elfogadta a felvetést, hogy újabb projekt keretében szélesebb könyvtári körben folytatódjanak a vizsgálatok.

Következmények

A projekt utolsó szakaszában a JISC fenntarthatósági tanulmányt (sustainability study) rendelt a közös szolgáltatásokról és az információs környezetről, amelyet 2004 júliusában vitattak meg a JISC programok találkozóján. A tanulmány több problémát is megvilágított a JISC által támogatott projektek fenntarthatóságáról. Ezeket a következő csoportokba sorolta:

- *a projekt fenntarthatósága* – a korábban támogatott projektek önfenntartóvá válnak, és továbbra is az eredeti célokat követik;
- *a termék vagy szolgáltatás fenntarthatósága* – a projekt nem válik önfenntartóvá, de a projekt keretében elért eredmények folytatását átadja másnak, legyen az kereskedelmi vagy intézeti támogatással működő szolgáltató;
- *a koncepció vagy a módszertan fenntarthatósága* – lehetnek olyan eredmények a kulturális cse-re vagy új eljárások alkalmazása terén, amelyek megelőzték korukat.

A Docusend projekt a harmadik kategóriába tartozik. Bár nem előzte meg a korát, de a gyorsan változó környezet miatt nehéz időszakban került rá sor. A projekt időszakában legalább négy fő tevé-

kenységben és néhány kapcsolódó területen volt látványos a fejlődés:

1. Jelentősen nőtt az elektronikus formában elérhető dokumentumok száma a nyílt csatoló szoftverek terjedésének köszönhetően. Közülük a legszembevetőbb a MetaLib és az SFX növekvő használata. Az FDI nyílt csatolást lehetővé tévő ZPORTAL-ja gyorsítja az elektronikus cikkek lelőhelyének megtalálását és a másolatok megszerzését.
2. Folyamatosan növekszik a szabadon elérhető folyóiratok száma, ez ingyenes azokon a helyeken, ahol a szerző fizet a kiadónak a felhasználók számára nyújtott ingyenes elérésért. Ide tartozik a SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) kezdeményezés is, amely a tudományos publikálást és az intézeti archívumok építését támogatja.
3. Gyorsult az elektronikus előállított dokumentumok tárolóhelyeinek fejlesztése. Az Egyesült Királyságban ezen a téren a SHERPA (Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access = Hibrid Környezet Biztosítása a Tudományos munkák Hozzáféréseért és Archiválásáért, www.sherpa.ac.uk) program keretében segítik a felsőoktatást.
4. Elindult a Nyílt Archívum Kezdeményezés (Open Archive Initiative), amelynek keretében kidolgozzák a tartalomszolgáltatáshoz szükséges szabványokat.

Ez a négy elem olyan környezetet teremt, hogy felül kell vizsgálni a dokumentumküldő szolgálatok alapvető tevékenységét. Az esetenkénti ad hoc megközelítések és házi fejlesztésű rendszerek helyett a megfelelő szabványokat kell alkalmazni, mint az ISO ILL protokoll. A fejlemények összességükben lehetővé fogják tenni, hogy a felhasználók egyre szélesebb köre érje el saját számítógépéről a szükséges dokumentumokat, és ne legyen szüksége közvetítőkre.

Végezetül érdemes áttekinteni, mennyire sikerült elérni a projekt céljait (az eredményt „nagyon sikeres”, „mérésékeltlen sikeres” és „sikertelen” jelzők jellemzik).

- *különböző dokumentumküldő szolgálatok integrálása egy, a felhasználók számára átlátható szolgáltatássá – mérsékeltlen sikeres* (sikeresnek tekinthető a LAMDA-könyvtárakkal folytatott tesztidőszak, nehézségeket jelentett a felsőoktatási szektorba nem tartozó könyvtárak bekapcsolása, bár a BMA-val, az RSC-vel és a BL-lel folytatott kísérletek bizonyították a működőképességet);

- a felhasználók számára lehetővé kell tenni, hogy meg tudják választani a szolgáltatás módját – **nagyon sikeres** (a felhasználók papíron kaphatták a másolatot könyvtárközi kölcsönzési részlegükbe, vagy elektronikusan egy e-mail üzenetben megadott webcímrre);
- a felhasználók számára lehetővé kell tenni, hogy megadhassák rendelési előírásaikat – **nagyon sikeres** (működött a szolgáltató könyvtárak sorba állítása, és a rendszer lehetővé tette a felhasználó egyéb igényeinek figyelembevételét);
- a rendszer megvizsgálja, hogy a felhasználó kérése teljesíthető-e – **nagyon sikeres** (a projekt egyik legnagyobb sikere a ZPORTAL alkalmazásba vételével a kapcsolat megteremtése a megrendelő és a kereskedelmi bibliográfiai adatbázis-szolgáltató között);

- a több adatbázisban történő keresés támogatása és megalapozása, összekötve a dokumentumkérést számos már működő (vagy a jövőben induló) JISC kezdeményezéssel – **mérsékeltén sikeres** (a más projektekkel való együttműködést, az eredmények átvételét nem mindig sikerült elérni).

Bár a Docusend projekt eredményeként nem jött létre új szolgáltatás, tanulságai hasznosak lehetnek a dokumentumszolgáltatással foglalkozók számára.

/BOWER, Gordon: Docusend: the one-stop, integrated, document delivery broker service. = *Interlending & Document Supply*, 33. köt. 1. sz. 2005. p. 8–13./

(Viszocsek Eszter)

A dokumentumokat tároljuk, vagy a felhasználókat szolgáljuk ki?

A nemzeti könyvtárak dilemmája

A cikk célja, hogy elemezze a könyvtárügy területén hatályos jogszabályokat és normatív dokumentumokat, továbbá meghatározza a nemzeti könyvtárak fő feladatait. Ehhez három könyvtárat hasonlítottak össze: az Oroszországi Állami Könyvtárat (*Rossijskaâ gosudarstvennaâ biblioteka* = RGB), a Oroszországi Nemzeti Könyvtárat (*Rossijskaâ nacionalnaâ biblioteka* = RNB) és a Kongresszusi Könyvtárat (*Library of Congress* = LC, USA).

Az RGB és az RNB nemzeti könyvtári státusát az 1994. évi könyvtári törvény deklarálja. Az elemzéshez azért a Kongresszusi Könyvtárat választották, mert tipológiai jellemzői és méretei szerint ez a leginkább összemérhető az orosz könyvtárakkal.

Az Orosz Föderáció könyvtári törvénye szerint a nemzeti könyvtár fő feladata, hogy a hazai dokumentumok legteljesebb gyűjteményét alakítsa, őrizze és szolgáltassa. Az RGB Alapszabályzatában (2001) első helyen a dokumentumok gyűjtése és tárolása áll, és csak egy alpontban szerepel az olvasók kiszolgálása. Hasonlóképpen az RNB Alapszabályzata (2001) ugyancsak első helyen a gyűjtést és a tárolást említi, és nem a szolgáltatást. Az információs-könyvtári tevékenységet meghatározó GOST 7.0–99 (ISO 5127-1–83) szabvány mindkét tevékenységet tartalmazza: először a dokumentumok gyűjtését és megőrzésének biztosítását, majd később ezeknek és a róluk szóló információknak a szolgáltatását. Összefoglalva elmondható, hogy valamennyi jogszabályban meg-

A kiválasztott könyvtárak összehasonlítása

Könyvtár, paraméter	RGB	RNB	LC
Az állomány nagysága (könyvtári egység)	42 millió	34 millió	120 millió
Hatósági felügyelete	Állami (a Kulturális Minisztérium hatáskörében)	Állami (a Kulturális Minisztérium hatáskörében)	Hatósági (az USA Kongresszusának alárendelve)
Alapfeladata (a törvény szerint)	A hazai dokumentumok gyűjtése és tárolása	A hazai dokumentumok gyűjtése és tárolása	A hazai dokumentumok gyűjtése és tárolása